

AZƏRBAYCANDA KREDİT SİSTEMİNİN İNKİŞAFINDA BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏNİN ROLU

Loğman Abdullayev,

*Sumqayıt Dövlət Universitetinin Maliyyə və mühasibat-uçotu kafedrasının müdiri,
iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

E-mail: loqman.2005@mail.ru

UOT: 336.77; 336.77.01

Xülasə. *Azərbaycanda kredit resurslarından istifadədə beynəlxalq təcrübədən istifadənin tədqiqi, bununla bağlı təklif və tövsiyələrin hazırlanması məqalədə əsas yer alıb. Ümumi elmi metodlarla yanaşı, sistemli və müqayisəli təhlil, kredit sisteminin mahiyyəti, rolu və əhəmiyyəti, ondan istifadənin sistemli və məqsədli təşkili, eyni zamanda, konseptual yanaşmaların təmin edilməsinin vacibliyi üzrə ümumiləşdirmələrə əsas metodoloji yanaşmalar kimi baxılmışdır. Məqsəd müasir dövrdə kredit resurslarından istifadənin aktual problemləri və istiqamətləri üzrə tədqiqat materiallarının ümumiləşdirilməsi nəticəsində kredit vəsaitlərindən maksimum səmərəli istifadənin təmin edilməsi üzrə elmi mülahizələr formalaşdırmaq və təkliflər hazırlamaqdır.*

Açar sözlər: *kredit sistemi, girov mexanizmi, kredit münasibətlərinin formalaşmasında beynəlxalq təcrübə, mübadilə münasibətləri, kreditlərdən istifadənin müasir problemləri, kreditlər üzrə beynəlxalq standartlar.*

Key words: *credit system, pledge mechanism, international experience in the formation of credit relations, exchange relations, modern problems of credit usage, international standards for loans.*

Ключевые слова: *кредитная система, механизм залога обеспечения, международный опыт в формировании кредитных отношений, обменные отношения, современные проблемы использования кредитов, международные кредитные стандарты.*

İnsan cəmiyyətinin yarandığı ilk dövrlərdə tədricən formalaşan münasibətlər sistemi sonrakı dövrlərdə yeni baxışların yaranması ilə müşahidə olunur. Sınıf cəmiyyətin yaranması, dövlətlərin formalaşması, zəngin resurslardan istifadə əsasında tələbatların ödənilməsinə yönəldilmiş işlər həmin dövr üzrə mütərəqqi addımların atılmasını tələb edirdi. Tədricən tədavül münasibətləri formalaşır, pul

dövriyyəsi yaranır və bununla da ümumi ekvivalent olacaq mübadilə vasitəsindən istifadə olunma qaydaları meydana gəlirdi. Xüsusən girov əsasında borc vəsaitlərindən istifadə olunma iqtisadi münasibətlərin inkişafına yardımçı olurdu. Belə yanaşmada kredit münasibətləri olaraq, elmə məlum oldu ki, bu əsasda da hər bir dövr üzrə onun inkişaf istiqamətləri müəyyən olunurdu. Burada beynəlxalq təcrübəyə

əsaslanma daha əhəmiyyətli idi.

Mövcud dünya təcrübəsinə əsaslanaraq ölkəmizdə kredit sisteminin inkişafı ilə bağlı hüquqi bazanın təmin olunması və icra mexanizminin formalaşması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Ölkəmiz dünyada gedən aktiv iqtisadi fəaliyyət sahələrinə uyğun istiqamətlənməni prioritet məqsəd olaraq müəyyən etmişdir. Xüsusən beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq müxtəlif ölkələrdə olan mövcud iqtisadi inkişaf göstəriciləri ölkəmizdə məlum resursların aşkar edilərək istifadə olunması prosesini sürətləndirir. Təbii ki, tənəzzül dövrünün uğursuzluqlarından sonra qısa vaxt ərzində yüksək göstəricilərin əldə olunması müəyyən çətinliklərlə qarşılanır. Lakin ölkəmizdə aparılan iqtisadi tədbirlər və islahatlar tez bir vaxtda köklü dəyişikliklərin baş verməsinə səbəb olmuşdur. Elmə məlumdur ki, iqtisadi sistemdə mövcud iqtisadi şəraitə uyğun olaraq hüduzsuz tələbatların ödənilməsi fərqli iqtisadi yanaşmaların çevikliyi tələb edir. Bu zaman xüsusi əhəmiyyətə malik olacaq maliyyə resurslarının əldə edilməsi məqsədyönlü fəaliyyətin sürətlənməsinə təkan vermiş olur. Cəmiyyətin tarixi inkişafına diqqət yetirdikdə məlum olur ki, ilk dövrlər icma cəmiyyətinin yaranması tədricən yeni sinfi cəmiyyət olan dövlətlərin formalaşmasını və inkişaf etməsini təmin edirdi. İnsanlar daha təminatlı iqtisadi şəraitdə yaşamaq üçün mövcud imkanlara uyğun fəaliyyət qaydalarını və istiqamətləri müəyyən edirdilər. Xüsusən mübadilə münasibətlərinin inkişafı əsasında pulun formalaşması yeni bir tarixi iqtisadi kateqoriya olan kredit fəaliyyətinin yaranmasına səbəb oldu. Burada maliyyə imkanlarının artırılmasına yönəldilmiş tədbirlər daha əhəmiyyətli hal olaraq qəbul edilə bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, məlum olan hər hansı iqtisadi termin, iqtisadi anlayış və ya müddəa elmi-nəzəri baxışlara əsaslanaraq şərh edilir. Bu baxımdan kreditləşmənin aparılmasında mühüm mexanizmlərin təhlili xüsusilə əhəmiyyətlidir. Ümumən “mexanizm” sözü qədim yunan sözü “mechane” olmaqla, əvvəllər texnoloji sahədə hərəkət istiqamətlərinin bir sistemdə cəmləşməsini nəzərdə tuturdu. İqtisadi sahədə mexanizm olaraq yanaşma həmin sahə ilə əlaqədar sistemli yanaşmanı müəyyən edir. Elmi-nəzəri əsaslar üzrə kredit mexanizminin inkişaf dövrünə diqqət

yetirsək məlum olur ki, b.e.ə. XX-XVI əsrlərdə bu sahədə fəaliyyət formalaşmışdır. Qədim Babilistanda girovqoyma münasibətləri yaranmışdır. Sonralar b.e.ə. II əsrdə Mesopotomiyada ilk bank sahibləri fəaliyyət göstərirdilər və onlar tərəfindən təminatlı ssudalar veririlirdi. Qədim Romanın inkişafında təqdim olunan girova uyğun olaraq kredit vəsaitlərinin verilməsi üstünlük təşkil edirdi. Burada artıq əmlakın girov qoyulması münasibətləri formalaşmışdır. Borclu tərəf vaxtında borcu ödədiyi halda əmlak ona qaytarılırdı. Bununla da Roma tarixində girovun tipləri daşınan və daşınmaz əmlak olaraq müəyyən olunurdu. Artıq Romada, qədim Misirdə girov qoyulmuş əmlak kredit ödənilənədək borclu tərəfdə olurdu. Yalnız kreditin tam ödənişindən asılı olaraq əmlak sahibi yenidən müəyyən olunurdu. Bu isə **ipoteka** (yunan sözü olan “hypotheca”) adlanan yeni girovqoyma növünün yaranmasına səbəb oldu. Qədim Çində b.e.ə. I minilliyin ortalarında iqtisadi sahədə köklü dəyişikliklər və yeni yanaşmalar formalaşmağa başladı. Əmtəə-pul münasibətlərinin sürətli inkişafı əsasında qədim Çində çoxlu maliyyə resurslarına malik ticarət adamları adlanan təbəqə formalaşırdı. B.e.ə. IV əsrdə Çində borc sahibinin mülkiyyət üzərində şəxsi məsuliyyətini müəyyən edəcək normativ qaydada dəyişiklik edildi və təminat mexanizminin fəaliyyətini qanuniləşdirən hüquqi baza formalaşdı. Orta əsrlərdə İngiltərədə girov qoyulması zamanı yaranan münasibətlərlə əlaqədar ilk normativ-hüquqi sənədlər və aktlar təsdiq olunmuşdur. 1285-ci ildə qəbul edilmiş qanun əsasında İngiltərədə ailə mülkiyyətinə aid olan əmlakların girov qoyulması qadağan olunmuşdur. Lakin borc öhdəlikləri üzrə ödənişlərin təmin olunmasına əsaslanan problemlərin artması nəticəsində girov qoyulacaq obyektlərlə və ümumilikdə təminat münasibətlərinin tənzimlənməsi sahəsində fərqli hüquqi dəyişikliklər edilmişdir. Rusiyada XVIII əsrin əvvəlinədək qəbul olunmuş normativ-hüquqi sənədlər girov saxlayan tərəfin xeyrinə qəbul olunurdu. 1737-ci ildə kreditlər üzrə təminat qaydaları dəyişdirildi. 1744-cü ildə Rusiyada ölkə üzrə girov saxlayanların tələblərinə əsasən, girovun satışının aparılması ləğv edildi və 1800-cü ildə müfəlis olunma haqqında qanun qəbul olundu (1).

Dünya ölkələrinin kredit münasibətlərinə əsaslanacaq təcrübələrinə baxdıqda müəyyən edilir ki, rəqabət mühitinə uyğun olaraq səmərəli fəaliyyət göstərmək, məhz maliyyə resurslarından düzgün istifadə olunma əsasında mümkündür. Maliyyə resursları hər zaman sonsuz olaraq mövcud olmur. Lakin onun bölgüsü əsasında məqsədyönlü biznes mühitini formalaşdırmaq mümkündür. Fəaliyyət göstərən müxtəlif biznes subyektləri struktur olaraq fəaliyyət sahəsini genişləndirmək məqsədi ilə kreditin əldə olunmasında maraqlıdır. Bu əsasda tərtib olunan biznes planları kredit əldə etmək üçün əsaslandırılmış qaydada kredit verəcək quruma təqdim olunur. Təbii ki, burada cəlb olunan vəsaitin istifadəsi və qaytarılmasını əsaslandıracaq müddəalar biznes strukturu tərəfindən göstərilməlidir. Krediti təqdim edəcək tərəf həm vəsaitinin məqsədyönlü istifadəsini, həm də onun girov olaraq mənbəyinin dəqiq müəyyən edilməsini tələb edir. Kreditlərin verilməsində onların təminat mexanizminə uyğunlaşması beynəlxalq miqyasda ölkələr üçün qəbul olunmuş **BASEL** standartlarına əsaslanır. 1974-cü ildə bank nəzarəti üzrə BASEL Komitəsi yaradılmışdır. Bura Belçika, Kanada, Fransa, Almaniya, İtaliya, Yaponiya, Lüksemburq, Hollandiya, İspaniya, İsveç, İsveçrə və İngiltərənin mərkəzi bankları daxildir. Komitənin təsis olunmasında əsas məqsəd bank və bank nəzarəti strukturlarına vəzifələrinin icrasını təmin edəcək metodiki məlumatların və tövsiyələrin hazırlanmasıdır. 2004-cü ildən BASEL II standartı qəbul edilmiş və biznes istiqamətində, xüsusən kiçik və orta sahibkarlıqda kreditlərin verilməsi buna əsaslanaraq həyata keçirilir. Mövcud standartda ən az miqdarda olacaq kapitala aid tələblər təkmilləşdirilmiş və maliyyə vəziyyəti haqqında məlumatların şərhini göstərilməlidir. Burada məqsəd maliyyə sabitliyini qorumaq, müxtəlif formada olacaq risk səviyyəsini dəqiq təyin etmək və ən təhlükəli məqamda mükəmməl idarəetməni yerinə yetirməkdən ibarətdir. BASEL standartına əsaslandıqda banklar məcburən riskin təhlilini ön plana çəkirlər. Yalnız bundan sonra maliyyələşmənin təmin olunması üzərində mövcud qərarlar verilir. Hazırda beynəlxalq təcrübədə əsasən, iri müəssisələr BASEL standartlarına

uyğun dərəcə alırlar və onların kreditləşməsi daha tez həyata keçirilir.

Azərbaycan beynəlxalq şəraitdə formalaşan kreditləşmə mexanizminin ölkəmizdə tətbiq edilməsində maraqlı bir dövlətdir. Bu gün ölkədə kredit sisteminin formalaşması bütün sahələrdə iqtisadi fəallığın artmasına zəmin yaratmışdır. Lakin kreditlərin verilməsi iqtisadi fəallığı artırsa da, kredit verən təşkilatlar həmin kreditlər üzrə risk dərəcələrinin yüksəldilməsinə maraqlıdılar. Dünya praktikasında kreditlərin verilmə şərtləri və təminat mexanizmlərinin formalaşma istiqamətləri həmin ölkələrin müəyyən etdikləri qanunlara uyğun yerinə yetirilir. Azərbaycanda iqtisadi inkişafın və maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi hər bir sahədə səmərəli fəaliyyətlə bağlıdır. Kredit münasibətlərinin yeni daha üstün əsaslarda formalaşması, fərqli sahələrin kredit vəsaiti ilə təmin olunması davamlı olaraq təminat mexanizminin inkişafına əsaslanmalıdır, amma uzun illər iqtisadi əlaqələrin formalaşaraq istiqamətlənməsi inzibati idarəetmə üsuluna əsaslanmışdır.

Müasir dövrdə ölkədə iqtisadi əməkdaşlıq və fəaliyyət istiqamətləri bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə və dünyada qəbul edilmiş inkişaf modellərinə uyğun formalaşdırılır. Bu qaydalar həmçinin kredit münasibətlərinin də tətbiqində öz əksini tapmışdır. Artıq kreditlərdən istifadə qaydaları hər zaman yeniləşən növlərin tətbiqi, öhdəlik olaraq kreditlərdən istifadə edən tərəflərin daha müasir qaydalara uyğun sistemli yanaşmaları bu sahədə nəzəri, metodoloji və praktiki istiqamətlərin fəaliyyət bağlılığını tələb edir. Təbii ki, kredit təşkilatları kreditlərin verilməsində ilk olaraq öhdəlik götürən tərəfin imkanlarını müəyyən etməkdə maraqlıdır. Eyni zamanda, kredit təşkilatlarının gəlirləri bilavasitə kredit faizlərinə əsasən formalaşır. Bank olmayan kredit təşkilatları müxtəlif hallarda biznes layihələrinə qoşularaq kreditlərin verilməsində əldə ediləcək faizlərdən başqa, ümumi layihə gəlirlərindən də vəsait əldə edə bilər. Lakin hər bir halda kredit təşkilatlarının əsas strateji hədəfi vəsaitlərin vaxtında qaytarılması və faizlər üzrə gəlirlərin əldə edilməsinə nail olmaqdır. Bu sahədə bir sıra problemlərin olması verilən kreditlər üzrə təminat mexanizminin formalaşması zərurətini yaradır.

Dünya ölkələrinin təcrübəsinə diqqət yetirildikdə maraqlı forma və yanaşmaların şahidi olur. Burada girov mexanizminin formalaşması müntəzəm olaraq daha səmərəli olacaq şərtlərlə tətbiq edilir. Kredit vəsaitindən istifadə edəcək tərəf hər bir halda malik olduğu əmlakın girov qoyulmasını təklif edir. Lakin kredit təşkilatı təqdim etdiyi kredit məbləğinə uyğun daha qiymətli girov qoyulmanı tələb edir. Burada artıq girovun qiymətləndirilməsində norma və real qiymət mexanizminin tətbiq edilməsi işinə xüsusi diqqət yetirilir. Dünya təcrübəsində maraqlı məqamlardan biri də daşınmaz əmlakla yanaşı, digər daşınar və qeyri-maddi aktivlərin girov qoyulmasından geniş istifadə edilməsidir. İnkişaf etmiş ölkələrin və inkişaf etməkdə olan dövlətlərin kredit münasibətlərinə diqqət yetirildikdə, onlarda xüsusən ipoteka kreditlərinin verilməsində dövlətin dəstəyi yüksəkdir. Həmçinin kreditlər üzrə zəmanətlərin verilməsi həmin ölkələrdə yalnız özəl qurumlar tərəfindən həyata keçirilmir. Burada kreditlər üzrə zəmanətin təmin edilməsini həmin ölkələrdə fəaliyyət göstərən dövlət qurumları yerinə yetirir. Kreditlərin verilməsində girov təminatının formalaşması, onların vaxtında qaytarıla bilmə imkanlarının öyrənilməsi Azərbaycanda bank və bank olmayan kredit təşkilatlarının əsas problemlərindəndir. Kredit vəsaitlərinin verilməsini əks etdirəcək məlumatlardan da aydın olur ki, 2014-2015-ci illərlə müqayisədə 2016-2017-ci illərdə kredit verilməsində azalma müşahidə olunmuşdur. 2014-cü ildə 18542,6 milyon manat, 2015-ci ildə 21730,4 manat kredit verildiyi halda, 2016-cı ildə 16444,6 milyon manat və 2017-ci ildə ölkə üzrə kredit təşkilatları tərəfindən 11757,8 milyon manat kredit verilmişdir (8). Səbəblərin araşdırılması və kreditlərdən istifadə etmə imkanlarının artırılması mühüm vəzifə olaraq qarşıda durmalıdır. Araşdırma zamanı məlum olmuşdur ki, kreditlər üzrə problemlə kreditlərin çoxluq təşkil etməsi girov mexanizmində qiymətləndirmənin daha səmərəli tətbiqini tələb edir. Eyni zamanda, kredit alınmasında maraqların artırılmasına dövlət dəstəyi də təkmilləşdirilməlidir. Girov tərkibi olaraq ölkədə kredit təşkilatları əsasən, daşınmaz əmlaka üstünlük verirlər. Yalnız istehlak kreditlərində alınan əşya girov olaraq şərti qaydada qəbul edilir. Bu sahədə

dünya təcrübəsi əsasında ölkəmizdə kredit təşkilatları tərəfindən işlərin görülməsi vacibdir.

Kreditləşmə sistemində girov mexanizminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı "Girov haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu 15 iyul 1994-cü ildə qəbul edilmişdir. Bu Qanundan sonra ölkəmizdə girov tərkibinin daha da təkmilləşdirilməsi zərurəti yarandı və girov predmetinin müəyyən edilməsi baxımından iki mühüm Qanun qəbul edildi. Daşınmaz əmlakın dövlət reyestri haqqında 29 iyun 2004-cü ildə və Daşınar əmlakın yüklülüyü haqqında 2 may 2017-ci ildə, Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi sahəsində Mərkəzi Bank haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu 10 dekabr 2004-cü ildə qəbul olunmuşdur. Ölkədə kredit verən təşkilatların fəaliyyətini genişləndirmək və bu sahədə görülməli işlərin təmin edilməsi baxımından Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu 25 dekabr 2009-cu ildə qəbul olundu. Bununla da ölkəmizdə kreditləşmə sisteminin formalaşmasına və inkişaf etdirilməsinə hüquqi zəmin yaradılmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənov R., İsmayılova G., Bayramov F. Azərbaycanda ipoteka sistemi. Real vəziyyətin təhlili və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri. Bakı, 2013.
2. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 10 dekabr 2004, № 802-IIQ. (17 aprel 2007, 9 oktyabr 2007, 6 noyabr 2007, 26 may 2009, 19 iyun 2009 və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrlə).
3. İpoteka haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 15 aprel 2005, №883-VO.
4. Daşınmaz əmlakın dövlət reyestri haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 29 iyun 2004, № 713-IIQ.
5. Daşınar əmlakın yüklülüyü haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 2 may 2017, № 667-VO.
6. Girov haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 15 iyul 1994, № 852.
7. Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 25 dekabr

2009.

8. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının illik hesabatları.

9. Bank sektorunun icmal göstəriciləri. Bakı, 2018.

10. Якобсон В.А. Хрестоматия по истории древнего Востока: учебное пособие – М., 1980, Т.1. с.152-177.

L.Abdullayev

The role of international experience in the development of the credit system in Azerbaijan

Summary

The goal – is to study the use of international experience in the use of credit resources in modern times, and to prepare proposals and recommendations on them.

Methodology of the research - along with common scientific methods, systematic and comparative analysis, the essence, role and importance of the credit system, systematic and purposeful organization of its use and the importance of providing conceptual approaches in this regard was summarized as basic methodological approaches.

The results of the research -to formulate and propose scientific considerations to ensure maximum use of credit resources as a result of summarizing research materials on topical issues

and trends in the resources in modern times.

Л.Абдуллаев

Роль международного опыта в развитии кредитной системы в Азербайджане

Резюме

Цель статьи заключается в изучении использования международного опыта в использовании кредитных ресурсов в современных условиях, в подготовке предложений и рекомендаций.

Методологические исследования–как основные методологические подходы наряду с общими научными методами, а также рассмотрены системный и сравнительный анализ, сущность, роль и значение кредитной системы, системная и целевая организация, ее использования, связанные с этим, обобщения о важности обеспечения концептуальных подходов.

Итог исследования – сформировать научные выводы и подготовить предложения по максимально эффективному использованию кредитных ресурсов в современных условиях на основе обобщения исследовательских материалов, актуальных проблем и направлений использования кредитных ресурсов в современных условиях.